

KATARZYNA KRZYSZTOFEK*

WPŁYW PRAWODAWSTWA OKRESU POLSKI LUDOWEJ NA PRZEPISY PRAWA WYZNANIOWEGO III RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ – WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie

Okres Polski Ludowej (1944-1989) nie bez przyczyny jest uznawany za czas, gdy prawo stanowiło instrument w rękach władzy, a prawa człowieka i obywatela były jedynie iluzoryczne. Specyfika prawa okresu Polski Ludowej polegała na interpretowaniu go przez pryzmat powszechnie przyjmowanej przez decydentów politycznych ideologii marksistowsko-leninowskiej. Choć wydawało się, że konstytucja z 1952 r. gwarantuje obywatelom wolność sumienia i wyznania a wspólnotom religijnym swobodę pełnienia funkcji religijnych, to przepisy szczegółowe i wykładnia konstytucji prowadziły do całkowicie odmiennych wniosków. Jednakże w pewnej części prawodawstwo lat 1944-1989 nadawało się do inkorporowania w nowe realia wolnej Polski po 1989 r. Nieraz wymagało to dokonania korekt i dostosowania go do państwa prawa, jakim stała się III Rzeczpospolita Polska, czasem wymagało odrzucenia prawa niesprawiedliwego i nie gwarantującego wskazanej w konstytucji z 1997 r. wolności sumienia i religii. Można wskazać również przepisy, które dopiero w wolnej Polsce znalazły urzeczywistnienie, w latach Polski Ludowej pozostając martwą literą prawa. Ale fakt, że nie odrzucono całości rozwiązań prawnych z lat 1944-1989 jest wyrazem woli utrzymania ciągłości prawa i dostrzeżenia pośród gąszczy aktów prawnych okresu Polski Ludowej tych, które po transformacji ustrojowej mogły pozostać aktami obowiązującymi, spełniającymi standardy państwa prawa.

Słowa kluczowe: Polska Ludowa; PRL; wolność sumienia i wyznania; kościoły i inne związki wyznaniowe; prawo wyznaniowe; ideologia marksistowsko-leninowska

*****

---

* Dr, Zakład Prawa Kościelnego i Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Jagielloński, ul. Gołębia 9, 31-007 Kraków, e-mail: k.krzysztofek@uj.edu.pl.
ORCID 0000-0003-2579-1454

WPROWADZENIE

Na przestrzeni zaledwie kilkudziesięciu lat od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. po osiągnięcie dzisiejszego stanu relacji pomiędzy państwem a kościołem, w Polsce mieliśmy do czynienia z trzema całkowicie odmiennymi systemami prawa wyznaniowego. Konstytucja marcowa z dnia 17 marca 1921 r.¹ wprowadzała nie do końca jasny system relacji państwo-kościół sytuując Kościół Rzymskokatolicki na pierwszym miejscu wśród równouprawnionych wyznań (art. 114), równocześnie gwarantując wolność religijną w aspekcie indywidualnym i możliwość uregulowania sytuacji prawnej mniejszościowym związkom wyznaniowym. Okres Polski Ludowej² przekreślił zasady wypracowane w dwudziestolecie międzywojennym i wzorując się na rozwiązaniach radzieckich zapoczątkował system separacji wrogiej w relacjach państwa ze wspólnotami religijnymi. Odmienność przyjętych założeń widoczna była od momentu przejścia władzy przez komunistów, którzy nie zamierzali powracać do rozwiązań okresu międzywojennego i sukcesywnie wprowadzali prawodawstwo zmierzające do z jednej strony uzależnienia od siebie kościołów i związków wyznaniowych poprzez możliwość ingerowania w obsadę stanowisk kościelnych³, a za drugiej strony poprzez odsunięcie wspólnot religijnych od partycypowania w zadaniach państwa takich jak choćby działalność charytatywna⁴

---

¹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267 z późn. zm.

² Z uwagi na to, że pojęcie „Polska Rzeczpospolita Ludowa” pojawiło się wraz z konstytucją z 1952 r., a artykuł obejmuje analizę prawodawstwa polskiego lat 1944-1989, na oznaczenie tego okresu w niniejszym tekście używana jest nazwa „Polska Ludowa”.

³ Przede wszystkim możliwość tę dawały władzom państwowym dekryty: z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych (Dz.U. z 1953 r. Nr 10, poz. 32), który od zgody władz państwowych uzależniał możliwość tworzenia i obsadzania poszczególnych stanowisk kościelnych oraz dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz.U. z 1957 r. Nr 1, poz. 6), który łagodząc formę zgody do formy uprzedniego porozumienia się władz kościelnych z władzami państwowymi uzależniał od porozumienia nie tylko obsadzanie stanowisk kościelnych, ale także wszelkie decyzje dotyczące struktury terytorialnej wspólnot religijnych w Polsce.

⁴ Przykładem może być przejście przez państwo w 1950 r. powstałej w latach międzywojennych kościelnej organizacji charytatywnej „Caritas”. Szerzej na ten temat: Szymański 2014, 321-333.

czy szkolnictwo⁵. W okresie Polski Ludowej władze wyznaniowe nie opracowały jednej linii prowadzonej polityki wyznaniowej. Tuż po objęciu rządów rozważano wprowadzenie ogólnej ustawy odnoszącej się do zagadnienia wolności religijnej szczególnie w aspekcie instytucjonalnym⁶, ale zarzucono ten pomysł i w latach 1944-1989 brakowało przepisów regulujących w sposób skoordynowany zasady relacji państwo-kościół. Z drugiej strony jednak wydaje się, że tą wytyczną polityki wyznaniowej państwa ludowego było dążenie do wyeliminowania religii i zastąpienia jej światopoglądem materialistycznym, a przy okazji wyeliminowanie podmiotów reprezentujących w sposób zinstytucjonalizowany poglądy religijne – kościołów i związków wyznaniowych. Model relacji państwa ze wspólnotami religijnymi w konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r.⁷ nie został celowo sprecyzowany, aby władze wyznaniowe mogły swobodnie w praktyce stosowania art. 70 konstytucji⁸, gwarantującego obywatelom wolność sumienia i wyznania, a kościołom i związkom wyznaniowym swobodę pełnienia funkcji religijnych, stosować taką jego wykładnię jaka w danym momencie była im potrzebna dla osiągnięcia zamierzonego celu – czyli usunięcia religii z życia państwa i społeczeństwa⁹. Decydenci, a więc przede wszystkim Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, której decyzje w kwestiach wyznaniowych były następnie realizowane początkowo przez Departament Wyznaniowy Ministerstwa Administracji Publicznej, a następnie przez powołany w 1950 r. Urząd do Spraw Wyznań¹⁰, zdając sobie spr-

⁵ Szerzej na ten temat zob. Mezglewski 2005, 235-262.

⁶ W grudniu 1945 r. poselska Komisja Narodościowa i Wyznaniowa Krajowej Rady Narodowej wezwała rząd do opracowania ustawy regulującej warunki prawne uznawania i działalności poszczególnych wyznań. Zob. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. jedn. archiw.: 930, s. 1.

⁷ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232 z późn. zm.

⁸ Od 1976 r. art. 70 pierwotnej wersji konstytucji z 1952 r. otrzymał numer 82. Obwieszczenie Przewodniczącego Rady Państwa z dnia 16 lutego 1976 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., tekst jedn. Dz.U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36.

⁹ Zob. Pietrzak 2000, 284.

¹⁰ Organ ten został powołany ustawą z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz.U. z 1950 r. Nr 19, poz. 156 z późn. zm.).

wę z niemożliwości natychmiastowego przemianowania Rzeczypospolitej w państwo ateistyczne, stali na stanowisku, że rozdział kościoła od państwa sprowadza się do usunięcia elementów wyznaniowych z życia publicznego i sprywatyzowania kwestii religii na wzór francuski¹¹. Przyjęta za punkt odniesienia i docelowego działania ideologia marksistowsko-leninowska zakładała usunięcie religii zarówno z życia publicznego jak i z życia prywatnego obywateli i zastąpienie jej ideologią ateistyczną. Drogą do osiągnięcia tego celu stało się prawo, ale stosowane w sposób instrumentalny. Jego rolą nie miało być zapewnienie w myśl postanowień art. 70 konstytucji lipcowej wolności sumienia i wyznania, ale dążenie do tego, aby obywatel odsunął się od kościoła, porzucił religię i stanął po stronie władz, czyli po stronie ideologii powszechnie promowanej – marksistowsko-leninowskiej.

Spuścizna okresu Polski Ludowej nie powinna być rozpatrywana tylko w kontraście do tego, jak III Rzeczpospolita Polska ułożyła swoje stosunki z kościołami i związkami wyznaniowymi i jakie gwarancje w kontekście wolności sumienia i religii przyznała jednostkom i wspólnotom religijnym. To też w pewnym sensie jest konsekwencją wydarzeń i prawodawstwa okresu lat 1944-1989.

W międzyczasie, obrady Soboru Watykańskiego II zmieniły optykę Kościoła rzymskokatolickiego, który odrzucił model państwa wyznaniowego uznając autonomię państwa, przy równoczesnym poszanowaniu autonomii kościoła ze strony państwa¹². A zatem nie było podstaw, aby powrócić do modelu wypracowanego przez Konstytucję 3 Maja (konfesyjności otwartej)¹³, czy też do niesprecyzowanego modelu okresu międzywojennego. Po 1989 r. z konstytucyjnego punktu widzenia zmieniło się mniej w zakresie prawa wyznaniowego niż w czasie, gdy odżegnywano się od tradycji konstytucji marcowej wprowadzając konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Pozostał model rozdziału państwa i kościoła, ale ustrojodawca pomny na dzieje okresu minionego w sposób bardziej precyzyjny, choć bez użycia sformułowania mówiącego o świeckości pań-

¹¹ Grzelak 1980b, 21.

¹² Zob. Konstytucja apostolska o Kościele w świecie współczesnym – *Gaudium et spes* – z dnia 7 grudnia 1965 r., norma nr 76, zob. http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html [dostęp: 21.04.2018].

¹³ Pietrzak 2000, 281.

stwa, pozostał przy modelu rozdziału pomiędzy państwem a kościołem. Jednakże brzmienie art. 25 konstytucji z 1997 r.¹⁴ nie budzi wątpliwości co do rodzaju owego rozdziału. Przede wszystkim art. 25 ust. 3 *in fine* mówiący o współpracy państwa i kościoła dla dobra człowieka i dobra wspólnego wskazuje, że zmiana ma charakter diametralny. O ile w okresie Polski Ludowej konstytucja ograniczała się do stwierdzenia o rozdziale kościoła od państwa, o tyle dziś wyraźnie mowa jest, że obydwa te podmioty mają ze sobą współdziałać dla zapewnienia dobra tym, którzy są ważni zarówno z punktu widzenia państwa – jako obywatele, jak i z punktu widzenia wspólnot religijnych – jako ich wierni.

Państwo okresu Polski Ludowej oparło swój ustrój na komunizmie i ideologii materialistycznej, dziś mamy państwo prawa, którego suwerenem jest naród. Jednakże rok 1989 nie nadszedł w wyniku rewolucji, ale ewolucji, czyli transformacji, przemiany z państwa komunistycznego w państwo prawa. Co za tym idzie nie tworzono całkowicie nowego systemu prawa, ale dokonano zmian, przede wszystkim w dziedzinie gospodarczej i wyznaniowej i można zaryzykować twierdzenie, że w tych dwóch dziedzinach zaszły największe zmiany. Państwo wróciło do czasów, kiedy po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. to wspólnoty religijne zaspokajały w ogromnej mierze potrzeby nie tylko religijne, ale i bytowe obywateli odrodzonej Polski w obliczu tego, że państwo nie dysponowało wystarczającymi środkami na ten cel¹⁵. I dziś, choć pomoc wspólnot religijnych nie jest już potrzebna w takim wymiarze jak po I wojnie światowej, to jednak stanowi znaczące wsparcie dla państwa¹⁶.

ROLA PRAWODAWSTWA OKRESU POLSKI LUDOWEJ WE WSPÓŁCZESNYM SYSTEMIE PRAWA WYZNANIOWEGO

Stosunek prawodawstwa okresu III Rzeczypospolitej Polskiej względem prawa tworzonego i obowiązującego w latach Polski Ludowej można

---

¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

¹⁵ Zob. Krzysztofek 2014.

¹⁶ Na temat funkcji publicznych realizowanych przez Kościół Rzymskokatolicki zob. Uruszczak 2007, 15-34.

zaszeregować do jednej z czterech grup. Po pierwsze część przepisów z lat 1944-1989 została po 1989 r. przejęta i bez znaczących zmian obowiązuje w obecnym systemie prawnym. Po drugie, część prawodawstwa Polski Ludowej można było utrzymać tylko po wprowadzeniu do niego zmian związanych ze zmianą ustroju. Trzecia grupa to te regulacje, które tylko pozornie obowiązywały w Polsce Ludowej, a faktycznie doczekały się realizacji dopiero po 1989 r. Do czwartej grupy można zaliczyć prawodawstwo całkowicie odrzucone przez władze III Rzeczypospolitej, które zastąpiły je rozwiązaniami prawnymi zgodnymi z nowym modelem państwa.

Do pierwszej z wymienionych grup można zaliczyć przede wszystkim dwie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania¹⁷ oraz o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸. Jednakże dla analizowanego zagadnienia te dwie ustawy nie są reprezentatywne, zważywszy że zostały one uchwalone w absolutnie schyłkowym okresie Polski Ludowej, kiedy losy ustroju wprowadzonego Konstytucją z 1952 r. były już przesądzone. To na co warto zwrócić uwagę to fakt, że w preambule ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania znalazło się sformułowanie o wykonawczym charakterze przepisów wskazanej ustawy względem Konstytucji lipcowej. Jest to dowód na to, jak wiele zależy od interpretacji opartej na ideologii, na której swoje decyzje i działania opierają polityczni decydenci. O ile gwarancja wolności religijnej w konstytucji z 1952 r. była odnoszona wyłącznie do obywateli i uznana za prawo polityczne¹⁹, to w ustawie rozszerzono jej obowiązywanie na cudzoziemców i apatrydów przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 1 i 7 ustawy).

Do grupy przepisów z lat 1944-1989 przejętych bez większych zmian można zaliczyć również uznawany za relikwitu okresu Polski Ludowej Fundusz Kościelny powołany do życia w 1950 r.²⁰ Intencją jego powstania było zrekompensowanie zajęcia przez państwo majątku kościołów i związków

¹⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153.

¹⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 380.

¹⁹ Niektórzy autorzy epoki Polski Ludowej traktowali go jako gwarancje także dla cudzoziemców, choć w ograniczonym zakresie. Zob. np. Godlewski 1977, 25-26, 76.

²⁰ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Dz.U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87 z późn. zm. Zob. również: Zawiaślak 2009b, 241-265.

wyznaniowych bez odszkodowania. Zmieniły się częściowo cele wydatkowania środków z Funduszu i dziś Fundusz stanowi jedno z podstawowych źródeł finansowania wspólnot religijnych. I choć wydaje się, że jego losy są już przesądzone i zostanie zastąpiony nowoczesnym systemem finansowania w postaci asygnaty podatkowej, to przez blisko trzydzieści lat od uzyskania przez Polskę suwerenności spełniał ważną rolę wobec wszystkich wspólnot religijnych o uregulowanej w Polsce sytuacji prawnej, wspomagając podstawy materialne ich bytu²¹.

Zaznaczyć trzeba, że nawet jeśli pewne regulacje prawne po dzień dzisiejszy przetrwały z lat 1944-1989 to ich interpretacja jest inna. Dziś to zasada państwa prawnego, zasada uznająca, że wolność religijna wynika z przyrodzonej godności osoby ludzkiej, a nie jest prawem nadanym przez państwo, decyduje o finalnym kształcie przepisów prawa. Po drugie, wiele z tych aktów zostało doprecyzowanych i poszerzono gwarancje wolności religijnej czego przykładem jest ustawa o dniach wolnych od pracy²² – katalog dni wolnych od pracy nie zmienił się w takim stopniu, aby dniami wolnymi od pracy były dni świąt religijnych wszystkich wspólnot religijnych o uregulowanej sytuacji prawnej, co zresztą jest w praktyce niemożliwe do osiągnięcia. Jednak art. 42 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania otworzył możliwość osobom, których dni świąt religijnych nie pokrywają się z katalogiem dni ustawowo wolnych od pracy, ubiegania się o taki dzień wolny. Również osoby, których wyznanie nie pozwala na świadczenie pracy w sobotę dziś mogą ubiegać się o ustanowienie dla nich indywidualnego rozkładu czasu pracy²³, podczas gdy w okresie Polski Ludowej np. członkowie Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego zmagali się z ogromnymi trudnościami w tej materii²⁴.

---

²¹ Na temat narosłych wątpliwości w zakresie celów wydatkowania środków z Funduszu zob. Zawisłak 2009a, 357-369.

²² Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy, Dz.U. z 1951 r. Nr 4, poz. 28 z późn. zm. (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 90).

²³ Możliwość tą gwarantuje § 1 ust. 2 rozporządzenia Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 1999 r. w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy, Dz.U. z 1999 r. Nr 26, poz. 235.

²⁴ Zob. Michałak 2002, 119-120.

Spuścizną lat 1944-1989 jest świeckość instytucji małżeństwa oraz powierzenie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego podmiotom świeckim – urzędom stanu cywilnego²⁵. Świecki charakter państwa ludowego wymusił odebranie wspólnotom religijnym możliwości prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, a ujednocając pozaborcą mozaikę modeli osobowego prawa małżeńskiego zdecydowano się na model świecki, czyli małżeństwa zawieranego przed czynnikiem państwowym – urzędnikiem stanu cywilnego²⁶. Było to naturalną konsekwencją przyjętego systemu relacji ze wspólnotami religijnymi. Choć po 1989 r. zniesiono zakaz zawierania małżeństw wyznaniowych przed świeckimi, który obowiązywał od 1958 r.²⁷, to pozostawiono instytucję małżeństwa jako instytucję świecką – tylko małżeństwo zawierane przed urzędnikiem stanu cywilnego może rodzić skutki na gruncie prawa państwowego (ewentualnie przed duchownym jednej z jedenastu wspólnot religijnych, który w tym wypadku spełnia rolę funkcjonariusza publicznego)²⁸.

Świeckość państwa ludowego przekładała się także na usunięcie z dokumentów publicznych wzmianki na temat wyznania osoby, której ona dotyczyła. Odtąd wyznanie czy światopogląd miały pozostać poza zainteresowaniem państwa²⁹. O ile dziś faktycznie tak jest, o tyle w okresie wcześniejszym było to założenie iluzoryczne w świetle tego, że osoby wierzące, a szczególnie wierni Kościoła większościowego mieli niezwykle ograniczone możliwości zajmowania wyższych stanowisk urzędniczych. W latach Polski Ludowej zeświecczeniu uległy także słowa przysięgi składanej przez świadków w ramach postępowania cywilnego i karnego. O ile w dwudziestoleciu międzywojennym przysięga miała charakter ściśle re-

---

²⁵ Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo o aktach stanu cywilnego, Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 272 z późn. zm.

²⁶ Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo małżeńskie, Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270.

²⁷ W oparciu o ustawę z dnia 2 grudnia 1958 r. o zmianie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego, Dz.U. z 1958 r. Nr 72, poz. 358.

²⁸ Od dnia 15 listopada 1998 r. istnieje możliwość zawarcia wyznaniowej formy małżeństwa cywilnego w Kościele rzymskokatolickim, a także w 10 innych wspólnotach religijnych. Małżeństwo takie po spełnieniu określonych, konstytucyjnych przesłanek wywiera także skutki cywilne.

²⁹ Godlewski 1977, 101-103.

ligijny z odwołaniem się do Boga, zarówno w postępowaniu cywilnym³⁰ jak i karnym³¹, po 1944 r. słowa przysięgi składanej przez świadków zostały zmodyfikowane ustawami z dnia 27 kwietnia 1949 r. m.in. poprzez usunięcie przysięgi o charakterze wyznaniowym³². Również współczesne brzmienie roty przysięgi składanej w postępowaniu cywilnym³³ oraz karnym³⁴ ma charakter świecki.

Kodeks postępowania cywilnego, który dziś jest aktem obowiązującym, a został wydany jeszcze w okresie Polski Ludowej w 1964 r. w obecnej wersji w art. 261 § 2 zezwala duchownemu na odmowę składania zeznań co do faktów, o których dowiedział się on podczas spowiedzi. Przepis ten zachował aktualność, ale trzeba zaznaczyć, że w okresie międzywojennym rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Kodeks Postępowania Cywilnego przewidywało ochronę szerszą uznając w art. 291 duchownego za niezdolnego do bycia świadkiem i to zarówno w zakresie faktów powierzonych mu podczas spowiedzi jak i objętych tajemnicą duchowną. Ochrona tajemnicy spowiedzi w postępowaniu karnym od czasów międzywojnia była pełniejsza i kodeks postępowania karnego z 1928 r. w art. 101 zakazywał przesłuchiwanie duchownego jako świadka w zakresie faktów, o których dowiedział się podczas spowiedzi.

---

³⁰ Zob. art. 299 kodeksu postępowania cywilnego z 1930 r. (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks Postępowania Cywilnego, Dz.U. z 1930 r. Nr 83, poz. 651 z późn. zm.)

³¹ Zob. art. 111 kodeksu postępowania karnego z 1928 r. (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks Postępowania Karnego, Dz.U. z 1928 r. Nr 33, poz. 313 z późn. zm.)

³² Dz.U. z 1949 r. Nr 32, poz. 238 (ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie przepisów postępowania karnego) – zmiana art. 111 kodeksu postępowania karnego; Dz.U. z 1949 r. Nr 32, poz. 240 z późn. zm. (Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów kodeksu postępowania cywilnego, prawa upadłościowego oraz przepisów wprowadzających prawo małżeńskie majątkowe) – zmiana art. 292 kodeksu postępowania cywilnego.

³³ Art. 268 Kodeksu Postępowania Cywilnego – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 grudnia 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 155.

³⁴ Art. 188 Kodeksu Postępowania Karnego – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 września 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1904 z późn. zm.

Formuła ta pozostała we współcześnie obowiązującym kodeksie postępowania karnego z 1997 r.³⁵ (art. 178).

Ustawą, która przetrwała z okresu Polski Ludowej aż po dziś dzień jest ustawa z 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych³⁶. W kontekście wyznaniowym wprowadziła ona istotną zmianę w stosunku do swojej poprzedniczki, ustawy z dnia 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu³⁷. Międzywojenna ustawa w art. 6 wyróżniała cmentarze, które dziś nazywamy komunalnymi – czyli te tworzone przez gminy lub związki gmin oraz cmentarze zakładane przez uznane przez państwo związki religijne oraz inne wyznaniowe osoby prawne i instytucje wojskowe. Wedle ustawy pochówek miał nastąpić na cmentarzu gminnym właściwym ze względu na miejsce zgonu, a pochówek na cmentarzach wyznaniowych był uzależniony od zgody podmiotów zarządzających tymi cmentarzami. A zatem państwo nie mogło zmusić jednostki organizacyjnej wspólnoty religijnej do udostępnienia możliwości pochówku na prowadzonym przez nią cmentarzu (art. 8). Wyjątek w tej materii zawierał art. 15 ust. 1 ustawy, który przewidywał, właściwie w sposób kategoryczny, że władze związków religijnych wydadzą zarządzenia, w myśl których w okresie pięciu lat od dnia wejścia w życie ustawy możliwy będzie pochówek na cmentarzu wyznaniowym, niezależnie od wyznania zmarłego, gdy w promieniu 30 km od miejsca zgonu nie ma cmentarza gminnego, właściwego cmentarza wyznaniowego, ani cmentarza opuszczonego uznanego przez właściwą władzę powiatową za zdatny do pochówku. Przepis ten miał charakter przejściowy, do października 1937 r. wyjątkowe regulacje obowiązywały, a po tym terminie tylko zgoda zarządcy cmentarza wyznaniowego dawała możliwość pochówku na takim cmentarzu. Regulacja ta uległa zmianie wraz z wejściem w życie ustawy z 1959 r. W myśl jej art. 8 w miejscowościach, w których brak było cmentarzy komunalnych do czasu ich utworzenia, zarząd cmentarza wyznaniowego był zobligowany do umożliwienia pochówku na nim również osób bezwyznaniowych oraz tych, których wspólnota religijna nie dysponowała cmentarzem w danej miejscowości przy zachowaniu za-

---

³⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. z 1997 r. Nr 89, poz. 555 z późn. zm. (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 1987).

³⁶ Dz.U. z 1959 r. Nr 11, poz. 62 z późn. zm.

³⁷ Dz.U. z 1932 r. Nr 35, poz. 359 z późn. zm.

sady niedyskryminacji w zakresie między innymi możliwości wznoszenia nagrobków czy wyznaczenia miejsca pochówku. Obecnie przepis ten został jedynie nieznacznie zmodyfikowany poprzez usunięcie zastrzeżenia, że prawo to przysługuje do czasu powstania w danej miejscowości cmentarza komunalnego oraz bez doprecyzowania, że innowiercy mogą spocząć na takim cmentarzu tylko jeśli nie posiadają własnego cmentarza w danej miejscowości. Jednakże myśl przewodnia tego przepisu pozostała niezmienna i stanowi on spadek po okresie Polski Ludowej³⁸.

Drugą grupę przepisów odziedziczonych po latach Polski Ludowej stanowią te, które wymagały głębszej ingerencji w ich treść lub w sposób interpretacji, aby były zgodne z nowym porządkiem prawnym odrodzonej Polski. W tej grupie ogromne znaczenie ma posługiwanie się bardziej precyzyjnym językiem w przepisach prawa. Choć i dziś zabrakło wskazania w ustawie zasadniczej z 1997 r., że Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, to przyjęte regulacje w postaci zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych, współdziałania państwa i kościoła dla dobra człowieka i dla dobra wspólnego wytyczają zasadzie rozdzielenia państwa i kościoła właściwe tory. Jest to o tyle istotne, że w demokratycznym państwie prawa ster rządzenia państwem dźwierzą te partie polityczne, którym wyborcy zaufali i naród jako suweren powierzył im mandat do rządzenia. Oznacza to, że cyklicznie dochodzi do zmiany władzy. Dlatego ustrojodawcy pomnemu tego jak kształtowały się relacje państwa i kościoła w czasach Polski Ludowej zależało, aby dostatecznie precyzyjne rozwiązania przyjęte w konstytucji z 1997 r. zapobiegły sytuacji, w której ogólnikowe sformułowania ustawy zasadniczej mogły być interpretowane właściwie dowolnie, zgodnie z poglądami danej osoby czy też osób zasiadających u steru władzy.

Tym co również stanowi schedę po okresie Polski Ludowej jest idea rejestrowania kościołów i związków wyznaniowych. Gdy w 1949 r.³⁹ zmienione zostało międzywojenne rozporządzenie Prawo o stowarzyszeniach⁴⁰

³⁸ Szerzej na ten temat zob. Kijowski 2009, 211-232.

³⁹ Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, Dz.U. z 1949 r. Nr 45, poz. 335 z późn. zm.

⁴⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach, Dz.U. z 1932 r. Nr 94, poz. 808 z późn. zm.

podmioty wyznaniowe dotąd wyłączone spod jego obowiązywania musiały poddać się jego regulacjom (czyli rejestracji⁴¹), podobnie wyznania nieuznane. Jedynie wyznania uznane przez państwo nie musiały uczynić zadość wymogom zmienionego prawa. Współczesna ustawa Prawo o stowarzyszeniach⁴² wyłącza kościoły, inne związki wyznaniowe, ich osoby prawne oraz organizacje religijne działające w ramach kościołów i związków wyznaniowych o ustawowo uregulowanej sytuacji prawnej (art. 7 ust. 1 pkt 2, 3). A więc bliżej nam dziś do rozwiązań przyjętych w dwudziestolecu międzywojennym. O ile dzisiejszy rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych liczy sto siedemdziesiąt jeden podmiotów⁴³, o tyle w procedurze rejestracyjnej w okresie Polski Ludowej została uregulowana sytuacja prawna zaledwie około trzydziestu wspólnot religijnych (oraz szesnastu jako stowarzyszeń zwykłych)⁴⁴, wiele wniosków o rejestrację podlegało odrzuceniu przez Urząd do Spraw Wyznań w związku z uznaniem, że powstanie danej wspólnoty nie odpowiadało względem pożytku publicznego⁴⁵. Dziś rejestracja odbywa się w oparciu o odmienną procedurę dedykowaną wyłącznie wspólnotom religijnym, określoną w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (art. 30-38). Pierwsze rejestracje w ramach nowego rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych objęły ruchy badackie: Świecki Ruch Misyjny „Epifania”, Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego w Polsce. Również administracyjna metoda regulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych jest tym, co przejął ustawodawca po okresie Polski Ludowej. Konstytucja marcowa

---

⁴¹ Zob. Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, Dz.U. z 1949 r. Nr 47, poz. 358.

⁴² Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 stycznia 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo o stowarzyszeniach, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 210.

⁴³ Zob. Rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych: <http://www.mswia.gov.pl/pl/wyznania-i-mniejszosci/relacje-panstwa-z-kosci/13964,Relacje-panstwa-z-Kosciolami-przydatne-informacje-dokumenty-i-akty-prawne.html> [dostęp: 31.10.2018].

⁴⁴ Dziobek-Romański 2004, 249-254.

⁴⁵ Zob. np. odmowę zarejestrowania w 1969 r. związku wyznaniowego o nazwie: „Kościoł Pierwotnych Chrześcijan w Polsce”. Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. jedn. archiw.: 123/1, s. 3.

przewidywała uznawanie wspólnot religijnych w drodze ustawowej, formę umowy międzynarodowej zastrzegając dla Kościoła rzymskokatolickiego. W latach 1944-1989 droga konkordatowa, czyli umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską została całkowicie odrzucona przez władze komunistyczne, które zaraz po objęciu rządów uznały, że strona kościelna złamała postanowienia konkordatu, i tym samym 12 września 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej podjął uchwałę o nieobowiązaniu konkordatu⁴⁶. Również forma ustawowa nie była powszechną formą uznawania związków wyznaniowych w okresie Polski Ludowej; można powiedzieć, że była ona zastrzeżona dla tych wspólnot religijnych, które w oczach władzy zasłużyły na nią. Oprócz wspomnianej drogi rejestracji kościołów i związków wyznaniowych w oparciu o znowelizowane Prawo o stowarzyszeniach władze ludowe posłużyły się nową formą uznawania wspólnot religijnych – decyzją wydawaną przez ministra właściwego do spraw wyznań następnie rozsyłaną w drodze okólnika podległym ministrowi jednostkom organizacyjnym. Ta metoda zastosowana np. w odniesieniu do Kościoła Polskokatolickiego czy Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, abstrahując od uzasadnionych wątpliwości co do jej zgodności z konstytucją marcową, która była aktem obowiązującym w momencie wydawania tych decyzji, pociągała za sobą możliwość bardzo łatwej zmiany, czyli możliwość swobodnego decydowania o losie wspólnot religijnych⁴⁷.

W dziedzinie prawa karnego okres Polski Ludowej przyniósł nowy kodeks karny. Kodeks z 1932 r.⁴⁸ przewidywał w rozdziale XXVI trzy przestępstwa przeciwko uczuciom religijnym – przestępstwo bluźnierstwa, przestępstwo znieważenia przedmiotu czci religijnej, miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, publicznego łżenia lub wyszydzania uznanych prawnie wyznań lub związków religijnych oraz przestępstwo złośliwego przeszkadzania zbiorowym, publicznym aktom religijnym uznanych prawnie wspólnot religijnych. Kodeks epoki Polski Ludowej z 1969 r.⁴⁹ rozszerzył katalog przestępstw przeciwko wol-

⁴⁶ Misztal 2011, 30-31.

⁴⁷ Zob. Dziobek-Romański 2001, 142-148.

⁴⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571 z późn. zm.

⁴⁹ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.

ności sumienia i wyznania do siedmiu wprowadzając w rozdziale XXVIII przestępstwa: ograniczenia w prawach z uwagi na bezwyznaniowość lub przynależność wyznaniową; publicznego lżenia, wyszydzania czy poniżania osoby lub grupy osób z uwagi na wskazane wyżej przesłanki; zmuszania do podjęcia czynności religijnej czy udziału w obrzędach religijnych bądź powstrzymywania od tego; złośliwego przeszkadzania pogrzebowi, uroczystościom, obrzędowi żałobnym, znieważenia zwłok, prochów ludzkich czy miejsca spoczynku zmarłego; obrazy uczuć religijnych; nadużywania wolności sumienia i wyznania przy wykonywaniu obrzędów lub innych funkcji religijnych na szkodę interesów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz przestępstwo wprowadzenia w błąd przy wykorzystaniu cudzych wierzeń religijnych lub łatwowierności i powodowania zbiegowiska lub innego zakłócenia porządku publicznego. Wśród wskazanych przestępstw zabrakło uznania bluźnierstwa za czyn zabroniony pod groźbą kary, a penalizowanego na gruncie poprzednio obowiązującej ustawy karnej. Kodeks karny z 1997 r.⁵⁰ przejął i zmodyfikował trzy z siedmiu przestępstw pozostawiając przestępstwo ograniczenia w prawach z uwagi na przesłanki religijne, przestępstwo obrazy uczuć religijnych oraz w najdalej posuniętym stopniu zmienione przestępstwo złośliwego przeszkadzania aktom religijnym (art. 194-196). Tym co jest symptomatyczne i stanowi o odmiennym podejściu przez prawodawcę do zagadnienia religii i światopoglądu jest przede wszystkim usunięcie przepisu, który na pierwszym miejscu penalizował zmuszanie do udziału w obrzędach religijnych lub do podjęcia czynności religijnej, a dopiero na kolejnym miejscu wymieniał karanie za powstrzymanie kogoś od poddania się takiej czynności. Podobnie, o ile kodeks czasów Polski Ludowej uznając za czyn karalny ograniczanie obywatela, a nie każdego człowieka w przysługujących mu prawach, na pierwszym miejscu wymieniał przesłankę bezwyznaniowości, kodeks współczesny jako pierwszą wskazuje przesłankę przynależności wyznaniowej, a na dalszym miejscu bezwyznaniowości.

Do grupy trzeciej, a więc tych przepisów które choć były częścią prawodawstwa okresu Polski Ludowej w praktyce nie były stosowane, należy

---

⁵⁰ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 października 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks karny, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 2204.

prawo do pociechy religijnej pozornie gwarantowane od jego wprowadzenia konstytucją marcową, przez okres Polski Ludowej, aż po czasy współczesne. Prawo do skorzystania z opieki duszpasterskiej gwarantował art. 102 konstytucji marcowej. W latach Polski Ludowej pomimo tego, że istniały przepisy gwarantujące osobom przebywającym np. w szpitalach, sanatoriach czy zakładach karnych prawo do opieki duszpasterskiej, w rzeczywistości było to prawo iluzoryczne, w dużej mierze uzależnione od dobrej woli personelu medycznego, do którego należał obowiązek zawiadamiania kapelanów na prośbę pacjentów⁵¹. Dziś osoby skazane przebywające w zakładach karnych⁵², osoby przebywające w placówkach medycznych mają zagwarantowaną opiekę duszpasterską, która przybiera kształt opieki realnej a nie tylko postulowanej. Co więcej, opieka ta obejmuje wyznawców nie tylko Kościoła Rzymskokatolickiego, ale także wspólnot mniejszościowych⁵³.

Prawodawstwo okresu III Rzeczypospolitej Polskiej przejęło te przepisy lat 1944-1989, które nie miały charakteru dyskryminacyjnego i nie różnicowały sytuacji obywateli z uwagi na ich wyznanie. Charakterystyczne jest, że w latach Polski Ludowej nie wydawano aktów prawnych, które wprost wprowadzałyby kryterium przyjmowanego światopoglądu czy wyznawanej wiary i od niego uzależniały sytuację prawną obywateli. Większość przepisów pozornie uznawała równość wobec prawa bez względu na wyznanie, a dopiero interpretacja przepisów powodowała, że faktycznie osobom wierzącym wolno było mniej niż tym, które reprezentowały światopogląd materialistyczny.

Ustawodawca w III Rzeczypospolitej uzupełnił pewne luki prawne, które powodowały upośledzenie sytuacji osób duchownych. Przede wszystkim

---

⁵¹ Zob. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 grudnia 1956 r. Nr 80/56/CZW w sprawie wykonywania posług religijnych w zakładach karnych oraz Instrukcja nr 53/56 Ministra Zdrowia z dnia 3 grudnia 1956 r. (K.I. 4/1741/56) w sprawie udzielania posług religijnych chorym przebywającym w szpitalach i sanatoriach (Dz.Urz. Ministra Zdrowia, Nr 24, poz. 202). Obydwa teksty dostępne w: Małkiewicz, Podemski 1961, 81-82, 84-85. Szerzej na temat przykładów stosowania przepisów o opiece religijnej w służbie zdrowia zob.: Fiejdasz 2009, 199-217.

⁵² Zob. art. 106 kodeksu karnego wykonawczego (Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 marca 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks karny wykonawczy, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 652).

⁵³ Zob. Ożóg 2016, 217-234.

mowa jest o ubezpieczeniu społecznym. W okresie Polski Ludowej brak było ogólnego, powszechnego ubezpieczenia, dla którego podstawę objęcia tytułem ubezpieczenia stanowiłby fakt bycia osobą duchowną⁵⁴. Dopiero ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ubezpieczeniu społecznym duchownych⁵⁵ wprowadziła odrębny system ubezpieczenia tej grupy, a od 1999 r. duchowni zostali włączeni w ogólny system ubezpieczenia społecznego⁵⁶. Ponadto, zmianie uległo podejście do zasad opodatkowania osób duchownych oraz kościelnych osób prawnych⁵⁷. Długi czas niesprecyzowane przepisy podatkowe stanowiły wygodne narzędzie dyscyplinowania duchownych i kościelnych osób prawnych przez Urząd do Spraw Wyznań. Jednakże nawet po częściowym uregulowaniu kwestii opodatkowania kościelnych osób prawnych interpretacja przepisów była bardzo niekorzystna dla wspólnot religijnych, przewidując znaczne obciążenia finansowe i ogrom formalności, które na nich spoczęły, nieadekwatne do rozmiaru danej parafii czy zboru. To także część tego prawodawstwa, które uległo zmianie zgodnie z regułą przyjaznych relacji państwa i kościoła, i dostrzeżenia, że duża część środków finansowych, którymi dysponują kościoły i związki wyznaniowe jest przeznaczana na działalność pożytku powszechnego, a zatem państwo również na niej korzysta poprzez wsparcie, jakie otrzymuje od wspólnot religijnych choćby w niesieniu pomocy potrzebującym.

Tym co dostrzegła III Rzeczypospolita jako konieczne w utrzymaniu właściwych relacji państwa i kościoła, było przyznanie kościołom i związkom wyznaniowym możliwości partycypowania w wykonywaniu zadań z zakresu administracji publicznej, czyli dostrzegła konieczność uznania osobowości publicznoprawnej tych wspólnot. Pomijając przypadek Kościoła Rzymskokatolickiego, który w latach Polski Ludowej zmagał się z brakiem jakiegokolwiek oparcia prawnego dla swej działalności i brakiem uznania jego osobowości prawnej, państwo ludowe uznawało

---

⁵⁴ Szerzej na temat zasad ubezpieczenia społecznego osób duchownych w latach Polski Ludowej zob. Stanisław 2005, 271-295; Bach 1998, 55-68.

⁵⁵ Dz.U. z 1989 r. Nr 29, poz. 156 z późn. zm.

⁵⁶ Zostało to dokonane ustawą z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1778.

⁵⁷ Na temat zasad opodatkowania duchownych w okresie Polski Ludowej zob.: Pietrzak 2006, 269-299; na temat zaś opodatkowania kościelnych osób prawnych zob. Pietrzak 2005, 217-239.

wspólnoty religijne za podmioty, które nie posiadają własnych uprawnień, a jedynie korzystają z kumulacji praw przysługujących ich wiernym⁵⁸. Ten model został odrzucony; dziś wspólnoty religijne w oparciu o wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych oraz w oparciu o ustawy indywidualnie regulujące ich sytuację prawną uzyskują osobowość prawną, którą Kościół Rzymskokatolicki uzyskał na podstawie ustawy z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego oraz w oparciu o konkordat z 1993 r.⁵⁹ Wyrazem, z jednej strony bezstronności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych proklamowanej w art. 25 ust. 2 konstytucji z 1997 r., a z drugiej uznania roli wspólnot religijnych w życiu państwa i społeczeństwa, jest przyjęcie odmiennego stosunku wobec nauczania religii w szkole. O ile w okresie międzywojennym konstytucja przewidywała obligatoryjność nauczania religii w szkołach publicznych wobec młodzieży do 18 roku życia, o tyle władze Polski Ludowej dążyły sukcesywnie do pełnej laicyzacji szkoły zarówno co do nauczanych treści, jak i co do usunięcia religii jako przedmiotu szkolnego⁶⁰. Swoją cel osiągnęły w 1961 r., gdy ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania⁶¹, ostatecznie wprowadzając zasadę świeckości szkoły, w konsekwencji doprowadziła do wyeliminowania religii z programu nauczania szkolnego i przeniesienia jej nauczania do ściśle nadzorowanych pozaszkolnych punktów katechetycznych. Po 1989 r. władze nie zdecydowały się na powrót do modelu obowiązkowego nauczania religii, który w dużej mierze był krzywdzący dla mniejszych wspólnot religijnych, ale wprowadziły religię do szkół jako przedmiot fakultatywny⁶², otwierając równocześnie możliwość nauczania jej przez nierzymskokatolickie kościoły i związki wyznaniowe. Otwarcie

⁵⁸ Grzelak 1980a, 15-16.

⁵⁹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

⁶⁰ Szerzej na ten temat zob. Konopka 1997; Warchałowski 2005, 325-332; Mezglewski 2000, 21-36.

⁶¹ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz.U. z 1961 r. Nr 32, poz. 160 z późn. zm.

⁶² Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 listopada 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o systemie oświaty, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 2198.

to nie do końca było pełne, zważywszy, że rozporządzenie wykonawcze względem ustawy⁶³ ograniczyło możliwość organizowania zajęć z religii w szkole ustalając minimalny limit uczniów danego wyznania wymuszający zatrudnienie katechety przez dyrektora szkoły czy przedszkola.

ZAKOŃCZENIE

Nie sposób nie zauważyć, że okres Polski Ludowej to czas gdy wszelkie swobody, w tym wolność sumienia i wyznania, były reglamentowane. Państwo nie uznawało wolności wynikającej z godności osoby ludzkiej, twierdząc, że wszystkie prawa jakie posiada obywatel otrzymuje od państwa, a więc, są prawami politycznymi. Równocześnie władze wyznaniowe były bardzo aktywne w zakresie prawotwórczym i lata 1944-1989 obfitują w liczne akty prawne. Można powiedzieć, że dzisiejsze przepisy prawne są swoistą hybrydą i przejściem rozwiązań prawnych w części z okresu międzywojennego i z okresu Polski Ludowej. Jest to naturalna kolej rzeczy związana z wolą zachowania ciągłości prawnej i zachowaniem w dorobku prawodawczym tych przepisów, które w sposób właściwy oraz dostateczny chronią wolność religijną zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i instytucjonalnym. Z tej przyczyny w dzisiejszym prawie wyznaniowym obowiązują nadal akty prawne wydawane przez władze Polski Ludowej; część z nich można było wprost przejść do prawodawstwa III Rzeczypospolitej co stało się możliwe głównie z racji specyfiki tamtego okresu – zachowywania pozorów przyznawania gwarancji i praw obywatelom w przepisach prawnych i odchodzeniem praktyki od ich faktycznego przestrzegania. Część przepisów znalazła w końcu swoją realizację w zmienionych realiach, część po głębszych korektach nadała się do stosowania. Ale były i takie, szczególnie oparte o ideologię laicyzacji społeczeństwa, a nie jedynie o ideę rozdziału państwa i kościoła wedle reguły „Oddajcie więc Cezarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga”⁶⁴, które musiały

---

⁶³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych, Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 z późn. zm.

⁶⁴ Mt 22, 21, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia* 1995, 1148.

ulec odrzuceniu i przekształceniu wedle nowego kształtu relacji państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi. Wpływ – to także uczenie się na błędach przeszłości, dostrzeżenie co z państwem i społeczeństwem czyni rozdział wrogi pomiędzy państwem i kościołem, szczególnie w sytuacji, gdy społeczeństwo od wieków jest przywiązane do religii i to religia, szczególnie katolicka, pozwoliła przetrwać narodowi polskiemu okres niewoli i zaborów. To także dbanie o dobre relacje z kościołami i związkami wyznaniowymi. Współpraca może przynieść owoce, z których skorzystać może państwo, ale i obywatele mając zapewnioną swobodę w dziedzinie religijnej. A niestety, wiele z tej współpracy zaprzepaszczone w okresie Polski Ludowej. O ile, z jednej strony, nie można *a limine* odrzucić całego dorobku prawnego Polski lat 1944-1989, o tyle czas ten w dziejach Polski musi równocześnie stanowić przestrożę do czego prowadzi próba oderwania państwa i społeczeństwa od korzeni i siłowego narzucenia swej woli przez politycznych decydentów.

BIBLIOGRAFIA

- Bach, Teresa. 1998. „Ubezpieczenie społeczne osób duchownych i zakonnych w PRL (1945-1989)”. *Kościół i Prawo* 13: 55-68.
- Dziobek-Romański, Jacek. 2001. „Działalność Ministra Administracji Publicznej w zakresie uznania niekatolickich związków wyznaniowych w latach 1945-1950”. *Prawo-Administracja-Kościół* 1(5): 129-150.
- Dziobek-Romański, Jacek. 2004. *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944-1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Fiejdasz, Lidia. 2009. „Rola Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie w laicyzacji służby zdrowia”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 12: 199-217.
- Godlewski, Jerzy F. 1977. *Obywatel a religia. Wolność sumienia w PRL*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Grzelak, Edward. 1980a. *U podstaw polityki wyznaniowej*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Grzelak, Edward. 1980b. *Z problematyki rozdziału kościoła od państwa*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Kijowski, Maciej. 2009. „Prawo wyznaniowe a prawo cmentarne. W 50. rocznicę obowiązywania ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych”. W: *Prawo*

- wyznaniowe w Polsce (1989-2009). *Analizy-dyskusje-postulaty*, red. Dariusz Walencik, 211-232. Katowice-Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów w Bielsku-Białej.
- Konopka, Hanna. 1997. *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Krzysztofek, Katarzyna. 2014. *Stowarzyszenia katolickie w Krakowie w latach 1918-1939. Studium historycznoprawne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Małkiewicz, Edward, Stanisław Podemski (oprac.). 1961. *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów w/g stanu na dzień 1 kwietnia 1961 r.* Warszawa: Ars Christiana.
- Mezglewski, Artur. 2000. „Nauczanie religii w Polsce Ludowej”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 1: 21-36.
- Mezglewski, Artur. 2005. „Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 235-262. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Michalak, Ryszard. 2002. *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Misztal, Henryk. 2011. „Historia relacji państwo-kościół w Polsce”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, 23-33. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Ożóg, Michał. 2016. „Prawo pacjenta do opieki duszpasterskiej w świetle konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 19: 217-234.
- Pietrzak, Helena. 2005. „Obciążenia kościelnych osób prawnych podatkami terenowymi w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. *Prawo Kanoniczne* 48, nr 1-2: 217-239.
- Pietrzak, Helena. 2006. „Kwestia opodatkowania kościelnych osób fizycznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. *Prawo Kanoniczne* 49, nr 1-2: 269-299.
- Pietrzak, Michał. 2000. „Wolność sumienia i wyznania w Polsce. Tradycja i współczesność”. *Rocznik Teologiczny* XLII, z. 1: 277-300.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia*. 1995. Poznań-Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.
- Stanisz, Piotr. 2005. „Rola przepisów regulujących ubezpieczenie społeczne duchownych w realizacji polityki wyznaniowej państwa w latach 1945-1989”.

- W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 271-295. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Szymański, Andrzej. 2014. „Przejęcie kościelnej organizacji charytatywnej „Caritas” przez władzę ludową w 1950 r.”. W: *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. Waław Uruszczak, Katarzyna Krzysztofek, Maciej Mikuła, 321-333. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Uruszczak, Waław. 2007. „Funkcje publiczne Kościoła w Polsce w perspektywie historycznej”. W: *Funkcje publiczne związków wyznaniowych*, red. Artur Mezglewski, 15-34. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Warchałowski, Krzysztof. 2005. „Usunięcie nauczania religii ze szkół publicznych w latach 1958-1961”. W: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, red. Artur Mezglewski, Piotr Stanisław, Marta Ordon, 325-332. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Zawiślak, Michał. 2009a. „Prawne i finansowe aspekty działalności Funduszu Kościelnego w latach 1989-2009”. W: *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989-2009). Analizy-dyskusje-postulaty*, red. Dariusz Walencik, 357-369. Katowice-Bielsko-Biała: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowości i Finansów w Bielsku-Białej.
- Zawiślak, Michał. 2009b. „Wydatkowanie środków Funduszu Kościelnego w latach 1950-1989”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 12: 241-265.

THE INFLUENCE OF THE LEGISLATION OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC ON THE LAW ON RELIGION OF THE THIRD REPUBLIC OF POLAND – SELECTED ISSUES

Summary

The period of the Polish People's Republic is known as the time when the law was an instrument in the hands of the authorities, and human and citizens' rights were only illusory. The specificity of the law during this period resulted from its being interpreted through the Marxist-Leninist ideology commonly accepted by the political decision-makers. Although the Constitution of 1952 seemed to guarantee the freedom of conscience and religion to citizens and the freedom of fulfilling religious functions to religious communities, the interpretation of the Constitution led to completely different conclusions. However, in some parts the legislation of 1944-1989 was suitable for the incorporation into the new realities of the free Poland after 1989. This incorporation often required making adjust-

ments and adapting it to the Third Republic of Poland ruled by law; sometimes it also required rejecting an unfair law that did not guarantee the freedom of conscience and religion ensured in the Constitution of 1997. One can also point out some provisions that were a dead letter of the law during the time of the Polish People's Republic and were only realized in the free Poland. But the fact that not all the legal solutions from 1944-1989 were rejected is an expression of the will to maintain the continuity of the law and to single out those legal acts that after the political transformation could remain in force as acts that meet the standards of the state of law.

Key words: Polish People's Republic; freedom of conscience and religion; churches and other religious organizations; law on religion; Marxist-Leninist ideology

Thumaczenie własne autora